

APIE DU TARPUKARIO LAIKŲ TERMINŲ ŽODYNĖLIUS

1.S.Šalkauskio pedagogikos terminų žodynėlis

Filosofas S.Šalkauskis sukūrė ne tik originalią terminologijos teoriją, normino filosofijos terminus, bet domėjos ir pedagogikos terminija. Jo nebaigtas keturkalbis pedagogikos terminų žodynėlis, pavadinotas "Bendroji pedagogikos terminija" (lietuvių-prancūzų-vokiečių-rusų kalbomis), išspausdintas "Raštų" antrajame tome (V., 1991). Žodynėlio paaiskinimuose rašoma: "Surankiota iš viso 1600 pedagoginių terminų. Iš jų 600 paimti iš "Bendrosios filosofijos terminijos". Jie pažymėti ženklu +. 400 terminų yra svetimos kilmės. Jie pažymėti ženklu -. Jiems svarbu būtų rasti lietuviškųjų atitikmenų. Liekantieji 600 terminų yra lietuviškos kilmės ir turi specifiškai pedagoginį pobūdį. Jie nepažymėti jokiu ženklu. Visus terminus bandyta kirčiuoti"(277). Šis žodynėlis buvo svarstytas Lietuvių kalbos draugijos Terminologijos sekcijoje ir šiek tiek papildytas, bet liko nebaigtas. Terminografijos principais jis mažai kuo skiriasi nuo "Bendrosios filosofijos terminijos". Pastarajį žodynėlį, kaip žinoma, yra kirčiavęs kalbininkas P. Skardžius. Vadinas, galima manyti, kad pliusu pažymėtieji terminai yra P. Skardžiaus kirčiuoti. Šiame straipsnelyje nesistengsime S. Šalkauskio pedagogikos terminijos įvertinti šios srities savokų sisteminimo atžvilgiu, o domėsimės tik dviem kalbiniais dalykais, būtent: 1) S. Šalkauskio terminizuotos leksikos pobūdžiu ir 2) S. Šalkauskio pedagogikos terminų kirčiavimu.

1. S. Šalkauskis, apibūdindamas terminijos šaltinius, rašė: "Jei paimsime bet kurį mokslą, turėjusį susidaryti moksliškąjį terminiją, tai lengvai patirsime, jog šita jo terminija yra pasemta iš trejeto šaltinių. Būtent vieni jos terminai yra paimti iš gyvosios žmonių kalbos ir tik yra pritaikyti specialiam mokslo reikalui; kiti terminai yra naujai sudaryti pagal kalbos dėsnius ir šiaip jau pagal analogiją su tipingomis jos apraiškomis; pagaliau trečia terminų grupė tiesiog paskolinta iš kitų kalbų ir tik mažiau ar daugiau modifikuota pagal fonetines bei

morfologines savybes kalbos, kuriai žodžiai yra skolinti” (Šalkauskis 1991 24). S. Šalkauskis naudojosi visais trim minėtais terminijos šaltiniais, tačiau naujadarų kūrė palyginti nedaug. Manytume, kad S. Šalkauskio pedagogikos terminijos naujadarai yra žodžiai *atkaklà* (obstination, entêtement; Eigensinn, Trotz), *aumenybé* (intelligence; Intelligenz), *erdvémentis* (art d'espace; Raumkunst), *imlà* (réception; Rezeption, Aufnahme), *kvotinýs* (objet sur lequel on examine; Prüfungsgegenstand), *mokslāamžis* (scolarité, Schulalter), *pergyvenà* (survivance), *rašlùmas* (l'écriture et la lecture), *sielingùmas* (caractère de ce qui est animé, Seelenhaftigkeit), *šaunà* (brovoure; Bravour) ir kt. Deja, beveik visi jie buvo blankios darybos arba įvardijo dirbtines sąvokas ir todėl vėlesnėje pedagogikos terminijoje neprigijo. Kas kita S. Šalkauskio terminizuoti ar sudaryti žodžiai, kurie “Lietuvių kalbos žodyne” (toliau LKŽ) pateikiami tik neva iš sovietinių raštų, pvz.: *globótinis* (pupille; Pflegling), *paauglýsté* (adolescence; Adoleszenz) ir kt. Jie vartojami ir dabartinėje mūsų terminijoje.

Nelietuviškus žodynėlio papildymus S. Šalkauskis žymėjo minu-
su, bet i jų tarpą turbūt per apsirikimą pateko ir keletas lietuviškų terminų, pvz.: *jdémùs, jdémy* (attentif; aufmerksam), *kǔdikis* (petit enfant; Wickelkind), *miégas, miegaí* (sommeil; Schlaf), *patirtinís* (expérimental; experimentell) ir kt.

Žodynėlyje randame terminų, kurie dabar laikomi nenorminiais arba rašomais netaisyklingai, pvz.: *pramatýmas* (prévoyance; Voraussehen), *pramatýti* (prévoir; voraussehen), *pusiáusvyras, -a* (équipondérant; das Gleichgewicht haltend), *pusiáusvirùmas* (qualité de ce qui est équipondérant), *savìgina, -os* (défense de soi-même; Selbstverteidigung, Selbstschutz). Pirmasis terminas dabar keičiamas žodžiu *numátymas*, antras – *numatýti*, trečiasis – *pusiáusvirus, -a*, ketvirtasis – *pusiáusvirùmas*, penktasis – *savìgyna*.

Daugelis S. Šalkauskio įtvirtintų pedagogikos terminų vartojamai ir dabar. Pavyzdžiui, L. Jovaišos žodyne “Pedagogikos terminai” (K., 1993) rasime tokius, jau ir tada vartotus, abstrakčių sąvokų pavadinimus, pvz.: *atgaminimas, atkakla, atpažinimas, atsakomybé, atspalaidavimas, auginimas, auklėjimas, bendravimas, brendimas, darbingumas, darbštumas, démesys, déstymas, dorové, drausmė, dva-*

singumas, gabumas, gerumas, globa, išsiblaškymas, įgūdis, iprasminimas, jprotis, įsitikinimas, įspėjimas, jautumas, kūryba, lavinimas, lūkestis, pamėgdžiojimas, pareiga, pašaukimas, patirtis, paveldėjimas, pažangumas, pomėgis, potraukis, pratybos, prigimtis, stropumas ir kt.

Terminologijos sekcijos posėdžiuose padaryti šio žodynėlio papildymai daugiausia susiję su tarptautinės terminijos pateikimu. Tik vienur kitur šalia tarptautinių terminų prirašomi dar ir lietuviški sinonimai, pvz.: *aktyvumas – veiklumas, aritmetika – skaičiamokslis, cholericas – staiguolis, degeneracija – išsigimimas, difuzija – išsklidimas, egoizmas – savimyla, etika – doromokslis* ir kt.

S. Šalkauskio terminologijos teorijoje išeities taškas buvo žodis, o ne savoka, todėl jo terminijos rinkiniuose antraštiniais žodžiais pateikiami ne tik daiktavardžiai, bet ir būdvardžiai, veiksmažodžiai, net dalyviai. Tačiau apskritai jo žodžių atranka, terminizacijos ir terminografijos principai buvo pakankamai aukšto mokslinio lygio.

2. Terminų kirčiavimas – keblus darbas nelituanistams. Kaip jau minėjome, dalį S. Šalkauskio pedagogikos žodynėlio terminų yra kirčiavęs P. Skardžius. Kitus terminus kirčavo jis pats. Išvis nekirčiuotų palikta labai nedaug, tik keletas, pvz.: *enciklopedinis, jausminis*, justi*, klausumas, kryptis*, kūnotyra, mitréti, partiškas, pozityvinis* (str. *pozityvus*), *rūšis**, *žmoginis** (žvaigždutėmis pažymėti terminai filosofijos terminijoje buvo kirčiuojami).

Įdomūs tie iš "Bendrosios filosofijos terminijos" paimti terminai, kurių kirčiavimas nesutampa su dabartinėmis akcentologijos normomis. Tokių terminų yra keliolika, pvz.: *jvakā, -ōs, įvakā* (= įvaka DLKŽ, LKTŽ), *jtaigā, -ōs, įtaigā* (= įtaiga DLKŽ, LKTŽ), *jvýkdyti* (= jvýkdyti DLKŽ), *kiekinis* (= kiékinis 1 DLKŽ, LKTŽ), *kliūtis, -iēs* (= kliūtis DLKŽ, LKTŽ), *kūniniš* (= kūninis DLKŽ), *meniniš* (= mēninis DLKŽ, LKTŽ), *moksliniš* (= mókslinis DLKŽ, LKTŽ), *néigiamas, -à* (= neigiamas, -à DLKŽ), *reikšmē, -ēs, reikšmē* (= reikšmē 3 DLKŽ, LKTŽ), *sąžininingas* (= sąžininingas DLKŽ, LKTŽ), *téigiamas, -à* (= teigiamas, -à DLKŽ), *visuomeniniš* (= visuomeniniš DLKŽ, LKTŽ), *žmóniškas* (= žmóniškas DLKŽ, LKTŽ) ir kt. Kai kurie šių kirčiavimo variantų (pvz., *jvakā, néigiamas* ir kt.) nėra jokios klaidos, buvo

pateikiami LKŽ iš M. Niedermann'o, A. Senn'o, F. Breder'io ir A. Salio "Lietvių rašmosios kalbos žodyno" (Heidelberg, 1932–1968) ir kitų šaltinių. Be to, esama ir apsirikimų. Pliusu pažymėtų žodžių *sámoneti* (devénir conscient; bewusst werden), *sárangà*, -os, *sárangą* (construction, structure; Gefüge, Bau, Struktur), *sáveikà*, -os, *sáveika* (interaction; Wechselwirkung) "Bendrojoje filosofijos terminijoje" išvis néra, o terminai *skirtumas*, -ai (différence; Unterschied), *svajónė* (rêve; Traum), *tramdyti* (dompter; zugeln) minétame šaltinyje kirčiuojami kitaip (*skirtumas*, *svajónė* ir *trámdyti*).

S. Šalkauskio pedagogikos terminų žodynelyje pasitaiko ir paprastų kirčiavimo riktų (arba korektūros klaidų), pvz.: *nácia*, -os (nation; Nation), *pagilinimas* (approfondissement; Vertiefung), *pártija*, -os (parti; Partei), *savarankiškumas* (indépendance; Selbständigkeit), *sielvartas*, -ai (affliction; Seelenkummer), *vienetas*, -ai (unité; Einheit), *žymumas* (valeur, eminence; Hervorrangendsein) ir kt. Kas kita toks terminų kirčiavimas, pvz.: *antítezé* (=antitèzé DLKŽ, LKTŽ), *enérgija* (=enérgija DLKŽ, LKTŽ), *idéjà*, -éjos (=idéja DLKŽ, LKTŽ), *įžangà*, -os, *įžangą* (=įžanga DLKŽ, LKTŽ), *jau-nýsté* (=jaunýsté DLKŽ, LKTŽ), *kònkursas* (=konkùrsas DLKŽ, LKTŽ), *ligúistas* (=ligùistas DLKŽ, LKTŽ), *méginys*, *mégino* (=méginiýs 3a DLKŽ, LKTŽ), *neiginys*, *néiginio* (=neiginýs 3b DLKŽ, LKTŽ), *órganas* (=òrganas DLKŽ, LKTŽ), *pátosas* (=patòsas DLKŽ, LKTŽ), *prádedamas* (=pràdedamas), *prámoga*, -os (=pramogà DLKŽ LKTŽ), *próza*, -os (=prozà DLKŽ, LKTŽ), *prózininkas* (=pròzininkas DLKŽ), *savanáudiškas* (=savanaûdiškas DLKŽ, LKTŽ), *sielótis* (=sielotis DLKŽ, LKTŽ), *sintèzé* (=siñtezé DLKŽ, LKTŽ), *skaútas*, -ai (=skáutas DLKŽ), *výkdyti* (=výkdyti DLKŽ, LKTŽ), *žáismas*, -ai (=žaísmas DLKŽ, LKTŽ) ir kt. Dauguma šių terminų kirčiavimo netikslumą yra tipiškos inteligentų daromos klaidos. Jos būdingos ir dabartiniams mokslo kalbos tekstams.

Kirčiuodamas priesagos *-inis* būdvardžius, dažniausiai einančius sudétinių terminų pažyminiai, S. Šalkauskis buvo taip pat ne visai nuoseklus. Vienur jis tik šiek tiek nutolo nuo kirčiavimo normų (a), o kitur – kûré net hipernormalizmus (b), pvz.: a) *higieninis*, *higiéniškas* (=higièninis, higièniškas DLKŽ), *kiekinis* (=kiékinis DLKŽ,

LKTŽ), *kūniniš* (=kūninis DLKŽ), *liturginiš* (=liturginis DLKŽ), *norminiš* (=nòrminis DLKŽ, LKTŽ), *profesiiniš* (=profèsinis DLKŽ, LKTŽ), *rūšiniš* (=rūšinis DLKŽ, LKTŽ), *tarpininiš*, -é (=tárpinis DLKŽ, LKTŽ); b) *kolektyvinis* (=kolektývinis DLKŽ, LKTŽ), *kulturiñis* (=kultûrinis DLKŽ, LKTŽ), *literaturiñis* (=literatûrinis DLKŽ), *matematiniš* (=matemâtinis DLKŽ), *metodiniš* (=metòdiniis DLKŽ, LKTŽ), *pedagoginiš* (=pedagòginis DLKŽ, LKTŽ), bet *priëšmokyklinis* (=priešmokýklinis DLKŽ) ir kt.

Apibendrinant pasakytas mintis, bûtų galima padaryti tokias trumpos išvadas:

1. S. Šalkauskio pedagogikos terminų žodynėlis yra abécelinis, rūšiniai terminai tame nepateikiami. Lietuvių kalbos draugijos Terminologijos sekcijoje jis apsvarstytas maždaug iki m raidės (paskutinis svarstymo posėdis įvyko 1940 06 12). Žodynėlis terminografiškai sutvarkytas panašiai kaip ir "Bendroji filosofijos terminija".

2. Pedagogikos terminų *globotiniš*, *paauglysté* negalima laikyti sovietmečiu atsiradusiais žodžiais (kaip gali atrodyti iš "Lietuvių kalbos žodyno"). Šiuos žodžius randame jau S. Šalkauskio žodynelyje. Dauguma S. Šalkauskio siūlytų naujadarų (*atkaklà*, *imlà*, *kvotinys*, *rašlùmas* ir kt.) pedagogikos terminijoje neprigijo.

3. Dalį S. Šalkauskio pedagogikos žodynėlio terminų yra sukirčiavęs P. Skardžius. Kitus terminus kirčiavo pats žodynėlio autorius. Kirčiavimo riktu yra palyginti nemažai. Jie daugiausia susiję su netiksliu kirčio vietas nustatymu.

2. L. Dargio ir A. Salio "Prekybinés korespondencijos žodynėlis"

1938 m. "Tautos ūkio" žurnale ekonomistas L. Dargis kartu su kalbininku A. Saliu buvo paskelbę "Prekybinés korespondencijos žodynėli". Vėliau šis žodynėlis, papildytas angliskais atitikmenimis, buvo išspausdintas A. Salio "Raštuose" (Roma, 1979). Visi lietuviški terminai tame sukirčiuoti, o kai kurie dar ir trumpai paauskinti pavyzdžiais. Žodynėlio bendraautorystė A. Salio "Raštuose" aiškinama taip: "L. Dargis sutelké anuo metu jo ir kitų Lietuvoje dažniausiai

vartojamus reikalingiausius ūkinius terminus, juos išvertė į vokiečių, dalį ir į anglų kalbą, o A. Salys padėjo tuos terminus sulietuvinti, nustatyti jų lietuviškias lytis. Dalis tų terminų (pavyzdžiai, *antspaudas, įmonė, perlaida*) buvo kitų jau anksčiau sudaryta, o kita dalis (kaip *atlyginimas, išrankos, palūkanos*) jau iš seno vartojama. Tačiau daugumą terminų, dažniausiai nelietuviškų, teko naujai apdoroti, susikurti naujų lyčių, išvestų ir jau vartojamų žodžių. A. Salys, L. Dargiu paaiškinus kurio termino sąvoką, dažnai pasiūlydavo po kelis lietuviškus terminų atitikmenis, pagaliau kartu su L. Dargiu pasirinkdavo tą žodį bei jo formą, kuri abiem labiau patikdavo. Pats L. Dargis vėliau (1975) yra pareiškęs, kad čia “lietuviškosios dalies naujų terminų pagrindinis autorius buvo prof. A. Salys” (Salys,I,455).

Žodinėlyje rasime įdomių lietuviškų terminų, kurie dabar dar nevartojami arba retai kieno vartojami, bet galėtų tiktis ir šiuolaikinei rinkos ekonomikos terminijai. Pvz.:

apmokà (vok. *Begleichungssumme*, angl. *payment*). Anglišką terminą *payment order* būtų galima versti lietuvišku atitikmeniu *apmos dokumentas (kvitas)*.

bendraskôlis (vok. *Gemeinschulder*, angl. *fellow debtor*). Dabar ši sąvoka dažnai vadinama netaisyklingu lietuvišku terminu *bendras-kolininkis*.

darbùmas (vok. *Leistungsfähigkeit*, angl. *productivity*). Šis žodis tinka apibūdinti tam, kas daug padaro. “Dabartinės lietuvių kalbos žodyne” (V., 1993; toliau – DLKŽ) žodis *darbus* paaiškintas sinonimu *darbštus*. Tačiau terminijoje būtų geriau šias sąvokas išskirti: *darbštùs* – kas mëgsta dirbt; *darbùs* (arba *darblùs*) – kas daug padaro.

pirklùmas (vok. *Kaufkraft*, angl. *purchasing power*). Pirklus yra tas, kas gali, turi kuo pirkti. Ekonomikos suiručių laikais visuomenės pirkumas sumažėja. Dabar ši sąvoka dažniausiai vadinama terminu *perkamasis pajégumas*. Vienąžodis terminas būtų patogesnis.

važtāraščio añtrininkas (vok. *Frachtbriefduplicat*, angl. *bill of lading duplicate*). Žodis *añtrininkas* dublikato pakaitalo reikšme teikiamas ir DLKŽ.

važùs (vok. *transportabel*, angl. *easily transportable*). DLKŽ pa-

teikiama tik šio žodžio reikšmė “kuris gerai veža”. Tačiau prekybininkams reikalinga kita būdvardžio *važus* reikšmė – “transportabilus”. Tokią reikšmę jis gali turėti. Vadinas, galima kalbėti ir apie *prekių važumą*.

Šiame žodynelyje yra ir nepriimtų terminų, kurių vietoje dabar įsigalėjo kiti žodžiai arba jų junginiai. Kitais atvejais jų vietoje dar vartojami svetimžodžiai. Pvz.:

būdinė prekýba (vok. *Hökerhandel*, angl. *hawking trade*), *būdinininkas* (vok. *Höker*, angl. *hawker, peddler*). Dabartinėje terminijoje šiam reikalui vartojami žodžiai *kioskas* ir *kioskininkas*. Nėra jokios vilties, kad juos galėtų pakeisti žodžiai *būda* ir *būdininkas*.

gyvi, gyvieji pinigai (vok. *Bargeld*, angl. *cash*). Jau senokai Lietuvoje prigijo terminas *grynieji pinigai*. Dabar nėra reikalo šio termino keisti.

mókmenys (vok. *Zahlungsmittel*, angl. *means of payment*). Terminas įvardija nelabai aktualią sąvoką.

núodarbis (vok. *Leistung des Angestellten*, angl. *piece of work, performance*). Dabar yra įsigalėjęs terminas *išdirbis*. Jis ir vartotinas.

pādalas, pelninys (vok. *Dividende, Gevinnanteil*, angl. *dividend*). Šiai sąvokai pavadinti dabar vartojamas tarptautinis terminas *dividendas*. Pirmasis siūlomųjų lietuviškų naujadarų tikrai nepaplis, o antrasis – vargu bau.

pagavà (vok. *Blickpunkt, Blickfangpunkt, blickfangende Ware*, angl. *eyecatching (in advertising or packaging) wares*). Terminijoje dabar nevartojamas ir žodynelyje pateikiamas būdvardis *pagavùs*. Jis dažniausiai keičiamas būdvardžiu *patrauklùs*. Vadinas, ir vietoje žodžio *pagavà* terminijai geriau tiktų žodis *patrauklà*.

prādovis (vok. *Vorschuss*, angl. *advance money*). Atitinka dabartinį terminą *avansas*. Nydermano žodyne šis terminas yra žodžio *rankpinigiai* sinonimas.

pérstovis (vok. *Überliegen, lying-over time, days of demurage*). Dabartinis lietuviškas šios sąvokos pavadinimas yra *prastova*. Jis geriau derinasi su veiksmažodžiu *prastovéti*.

saugové (vok. *Stahlkammer*, angl. *safe*). Kadangi žodis *seifas* da-

bartinėje terminijoje pavadinia tik nedegamają metalinę spintą vertybėms laikyti, o banko patalpa su tokiomis spintomis vadina terminu *saugykla*, tai naujadaras *saugovė* pasidaro nereikalingas.

Žodynėlyje antraštiniais žodžiais pateikiami ne vien tik vienažodžiai ir sudėtiniai terminai, bet Jame rasime ir prielinksnių, prieveiksnių, dalyvių, bendračių, žodžių formų. Pvz.:

apiē (vok. *betreff*, angl. *concerning, about*);

kainingai (vok. *preiswert*, angl. *priceworthy*);

laišku (vok. *brieflich*, angl. *by means of a letter*);

naudai (vok. *zu Gunsten*, angl. *to someone's favor*);

padieniu, *padačiu* (vok. *nach Tagen, nach Datum, chronologisch*, angl. *daily, day after day*);

panamu (vok. *vom Hause, zum Hause*, angl. *from house, to house*);

atlidata (vok. *erledigt*, angl. *accomplished*);

paliępti (vok. *anordnen*, angl. *to command, to decree*);

pérkelti (vok. *übertragen*, angl. *to carry over*).

L. Dargio ir A. Salio "Prekybinės korespondencijos žodynėlis" terminografiniu lygiu neišsiskiria iš kitų to meto daugiakalbių terminų žodynėlių. Praktikai, be abejonės, jis būtų buvęs naudingas. Tačiau šiam žodynėliui nebuvo lemta turėti ryškios įtakos lietuviškai ekonomikos terminijai. Tai atsitiko todėl, kad jis buvo išleistas karо išvakarėse, o Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, terminija buvo susieta jau nebe su laisvosios rinkos, bet su planine centralizuota ekonomika. Nepaisant to, šis žodynėlis dar ir dabar nėra praradęs aktualumo.

Sutrumpinimai

- DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1993.
LKTŽ – Lietuvių kalbos tarties žodynas/ sudarė V. Vitkauskas. V., 1985.